

Т. С. Яровой,
аспірант, Інститут законодавства Верховної Ради України, м. Київ

ДЕМОКРАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

T. Yarovoy,
Postgraduate student in the Institute of Legislation of the Supreme Rada of Ukraine, Kyiv, Ukraine

DEMOCRATIC POTENTIAL OF UKRAINIAN PARLIAMENTARISM

У статті досліджується демократичний розвиток українського суспільства, проведено змістовний аналіз поняття "демократія". Вказано на його діалектичну природу у зв'язку з чим виникає необхідність розглядати демократію у історичній ретроспективі. Виділені складові сучасних демократій, що в широкому сенсі розкривають природу демократії. На основі цього сформовано поняття про демократичний потенціал українського парламентаризму. Проведений критичний аналіз та виділені напрями реалізації демократії в Україні через парламентаризм. На сучасному етапі Україна переживає складний період, який багато в чому зумовлений недосконалістю засадничих норм демократії, визначених у тексті діючої Конституції, та відсутністю стабільних механізмів реалізації політичного потенціалу Конституції. Потребують докорінної еволюційної перебудови окремі аспекти суспільного уявлення про закон як такий та про державний устрій. Зокрема ідеться про засвоєння на ментальному рівні кожним громадянином таких основних положень демократії як верховенство закону та народне управління. Таким чином, розвиток сучасної української держави потребує розгляду сутності демократії як суспільно-політичного ладу та механізму її реалізації через парламентаризм.

Democratic development of Ukrainian society is investigated in the article, the rich in content analysis of concept "democracy" is conducted. It is indicated on his dialectical nature in this connection there is a necessity to examine democracy in a historical retrospective view. The constituents of modern democracies are distinguished, that in wide sense expose nature of democracy. On the basis of it a concept is formed about democratic potential of Ukrainian parliamentarism. The conducted walkthrough and distinguished directions of realization of democracy are in Ukraine through parliamentarism. At the present Ukraine is going through a difficult period, which is largely caused by the imperfection of the basic norms of democracy, defined in the text of the present Constitution, and the lack of stable political potential mechanisms for the implementation of the Constitution. Involves a fundamental restructuring of some evolutionary aspects of public understanding of the law itself and on the constitution. In particular, it involves mastering the mental level of each of the main provisions of national democracy as the rule of law and national governance. Thus, the development of modern Ukrainian state requires an examination of the essence of democracy as a social and political system and the mechanism for its implementation through the parliamentary system.

Ключові слова: демократія, конституція, парламентаризм, реалізація, напрям, система, потенціал.
Key words: democracy, constitution, parliamentarism, realization, direction, system, potential.

З часу отримання незалежності українське суспільство ступило на шлях демократичного розвитку. З цим пов'язана поява абсолютно нових процесів та механізмів реалізації, становлення й утвердження інституту демократії, що вимагає вивчення і наукового осмислення. Тому дослідження сучасних уявлень про український парламентаризм і тенденцій становлення демократії в Україні повинні забезпечити теоретичне підґрунтя для розуміння процесів і перспектив їх розвитку.

На сучасному етапі Україна переживає складний період, який багато в чому зумовлений недосконалістю засадничих норм демократії, визначених у тексті діючої Конституції, та відсутністю стабільних механізмів реалізації політичного потенціалу Конституції. Потребують докорінної еволюційної перебудови окремі аспекти суспільного уявлення про закон як такий та про державний устрій. Зокрема, ідеться про засвоєння на ментальному рівні кожним грома-

дянином таких основних положень демократії як верховенство закону та народне управління. Таким чином, розвиток сучасної української держави потребує розгляду сутності демократії як суспільно-політичного ладу та механізму її реалізації через парламентаризм.

Як форма політичного устрою, демократія виникла разом із появою держави як один із різновидів організації в ній влади або політичного режиму. Від інших форм державного устрою демократію відрізняє офіційне визнання влади більшістю, рівноправність громадян, верховенство закону, виборність усіх або основних державних органів і владних персоналій.

Розрізняють безпосередню і опосередковану демократію. У першому випадку основні рішення в державі приймаються шляхом прямої участі громадян: голосуванням на зборах, мітингах та інших зібраннях, проведенням референдумів. У другому — рішення приймають виборні органи, осо-

би, представницькі організації, котрим виборці передовірили (віддали на виборах) своє право на ухвалення рішень чи вибір позицій стосовно основних сторін суспільного життя [1].

Відомий західний учений Б. Джонсон стверджував, що конституційна демократія налічує дві тисячі років спроб і помилок, а також вказував на необхідність засвоєння важких уроків минулого з метою отримання успішного результату в майбутньому [2].

І хоча демократія як суспільно-політичне явище вивчається з античних часів, навряд чи сьогодні існує будь-яке інше конституційно-правове поняття, яке має різні, відмінні одне від іншого тлумачення у зарубіжній і вітчизняній політичній та юридичній літературі [3].

Як багатоглядне соціальне явище демократія у процесі суспільного розвитку проходить складну еволюцію, обумовлену конкретно-історичною комбінацією об'єктивних і суб'єктивних факторів, набуваючи характеристик тих епох, культур, цивілізацій, де вона стає певною формою організації й управління існуючими суспільними відносинами.

Таким чином, поняття демократії відображає свій діалектичний зміст і її становлення фіксується на етапах соціально-економічного розвитку людства.

Демократія як форма організації суспільства є предметом дослідження з першого дня свого існування. На даний час у політичній науці склалося щонайменше три підходи до її вивчення, пізнання. По-перше, як теоретичної моделі, ідеалу, якому властиві вищі цілі та принципи народоваддя. По-друге, як функції раціонально-процедурного розподілу ресурсів влади та матеріальних благ. По-третє, як нормативно-емпіричної моделі політичного ладу [4].

Розглядаючи демократію як ідеал або теоретичну модель, можна говорити про неї як про механізм вияву народоваддя, співвідношення волі більшості і меншості, пріоритетності колективного (Руссо) чи індивідуального початку (Гоббс) у принципах народного самоврядування.

За раціонально-процедурного підходу переважають конкурентно-змагальні фактори, боротьба між групами при розподілі матеріальних і соціальних благ, роліових статусів, сфер впливу тощо. Увага тут концентрується на прийнятті рішень домінуючою групою і водночас спостерігається відчуження електорату від участі безпосередньо в процесі здійснення влади.

Домінуючою формою демократії є представницька демократія. У такому разі держава, що уособлює вищу політичну владу, виступає як арбітр, регулюючи діяльність груп, тим самим значно підвищуючи роль виконавчої влади.

Тлумачення поняття "демократія" на рубежі XX і XXI століть співвідносять її як наукову категорію з соціально-політичними тенденціями, властивими сучасності. Так, сьогодні найбільш актуальними вважаються ідеї ліберальної демократії.

Тобто розглядається сукупність теорій і концепцій, які розвивають ідеї демократії в контексті ідеології і політики лібералізму [5].

Соціально-економічними та ідейно-політичними передумовами виникнення ліберальної демократії були розвиток ринкових відносин, ідеологічна і політична секуляризація, становлення національних держав.

Саме становлення держави як національного середовища визначає основну якісну відмінність буржуазної ліберальної демократії від міст-держав античності і середньовічних міських комун. Невипадково відомий американський політолог Р. Даль, аналізуючи загальний демократичний процес у світі виокремлює його першу трансформацію — становлення демократичних міст-держав, а потім другу — становлення націй-держав [6].

Отже, можна стверджувати, що сучасне поняття "демократія" повинно включати кілька аспектів, за допомогою яких це поняття і розкривається, а саме: витоки демократії; ознаки демократії; інститути демократії.

Розглянемо витоки демократії. Першим і вельми важливим є система уявлень про демократію, що склалася в процесі історичного розвитку людства. Діалектичне розгортання такого складного поняття як "демократія" відтворює його внутрішню логіку з часів Давньої Греції до Новітніх часів. Саме тому обмежитися якимось одним визначенням поняття демократії неможливо. Як усі складні діалектичні категорії воно потребує розгляду в історичному контексті, і саме через цей історичний контекст можна збагнути складну природу демократії [3].

Другим важливим витоком демократії є історична зрілість соціуму, на тлі якої відбувається її становлення. В. Селіванов зазначає, що "системні процеси соціальної, зокрема демократичної, трансформації завжди повинні відображати об'єктивні закономірності культурного рівня розвитку суспільства, суспільні потреби, а не спиратися лише на політичну волю владарюючих соціальних сил, навіть закріплену в Конституції і різних нормативно-правових актах" [3].

Відомий західний науковець Д. Говард виокремлює ключові фактори, які забезпечують розвиток ліберальної конституційної демократії та є ознакою соціально-економічної готовності суспільства до демократії [7]:

- достатня військова сила;
- економічна та соціальна стабільність;
- політична або конституційна культура, яка заохочує цінності конституціоналізму, лібералізму, демократії і влади закону;
- високий рівень грамотності населення;
- відкрите суспільство, що включає вільні й відповідалні засоби масової інформації та розвивається разом з конституціоналізмом і демократією.

На готовність суспільства до демократії, за Д. Говардом, вказує існування засобів відкритої і ефективної комунікації як між громадянами, так і між громадянами та урядом, що є ознакою процвітання громадянського суспільства.

За таких умов громадські організації — політичні партії, профспілки, групи людей за інтересами, клубні об'єднання тощо — створюють необхідний важливий буфер між окремою людиною і державою, оскільки остання повинна спиратися саме на громадянський, а не етнічний чи національний принцип у взаєминах зі своїми громадянами.

Таким чином, готовність суспільства до сприйняття демократії, визначає не лише політична, інституційна, соціальна зрілість. Необхідним і реальним витоком демократії обов'язково, і навіть першочергово, є економічна і військова зрілість держави.

Сьогодні наука виокремлює низку загальних ознак державного управління, що охоплюють усі сучасні та колишні форми демократії, а саме: визнання народу найвищим джерелом влади у суспільстві, сувереном у державі. Цей аспект дає розуміння сутності демократії як такої соціально-політичної системи, в якій обмеження державної влади реалізується через участь народу у управлінні державою.

Визнання конституційним принципу "верховенства права" є втіленням вищого порядку правовідносин у державі, основним механізмом, завдяки якому влада та всі соціально-економічні процеси у суспільстві є контрольованими. Верховенство права включає: наявність загального виборчого права, принцип виборності (безпосередньо або опосередковано) органів усіх гілок державної влади (саме цей принцип дає народу можливість управляти державою), визнання рівноправ'я громадян (рівноправ'я перед законом є основним засадничим ідеологічним принципом демократії), підкорення меншості більшості при прийнятті та виконанні рішень (проте з обов'язковим урахуванням позиції меншості), забезпечення прав людини і прав меншості, гуманізація суспільства [8].

Функціонування демократичних інститутів є тим механізмом, який регулює демократію та забезпечує її від еволюції в диктатуру. Більшість авторів традиційно розглядає саме загальне вільне таємне виборче право як найважливіший інститут демократії. Далі за ним ідуть: наявність конституції, що закріплює пріоритет особи над державою і забезпечує схвалений громадянами механізм вирішення суперечок між особою і державою; реально існуючий і функціонально дієвий розподіл влади за вертикаллю (законодавча, виконавча, судова) і горизонталлю (влада центру і регіонів); свобода висловлювання політичних думок і наявність різноманітних джерел інформації; свобода артикуляції політичних інтересів і наявність розвиненої багатопартійної системи [9].

Конституювання і консолідація названих основних інститутів демократії обумовлює сутність переходу до стабільної демократичної системи.

У розумінні В. Селіванова, демократія — це одна з історичних, що минають, основних форм організації та функціонування державно упорядкованого суспільства, в якому народ визнається джерелом і сувереном державної влади та на засадах верховенства права і конституції вирішуються проблеми суспільної взаємодії та забезпечуються свободи, справедливість, рівноправність і матеріальний добро-

бут усіх членів суспільства. За таких умов демократичний вимір конституціоналізму — є насамперед спрямуванням на забезпечення суспільної свободи і досягнення справедливості в суспільстві на основі реального народовладдя [3].

Як зазначає В. Селіванов, серцевиною концепції сьогоденішньої конституційно-правової реформи в Україні має бути поглиблене розуміння суті демократичного виміру владно-політичних і юридичних заходів щодо трансформації сучасної української правової держави, де людина має зайняти належне їй місце, що відповідає статусу найвищої соціальної цінності.

Таким чином, демократизація українського суспільства, а особливо демократична спрямованість парламентаризму, передбачають реалізацію складових демократії, що визначені вище.

Далі варто визначити напрями, що забезпечують демократичний потенціал парламентаризму: трансформаційні процеси, спрямовані на переосмислення кожним окремих громадянином власної ролі у суспільному житті з метою реалізації однієї з основних ознак демократичного суспільства — визнання народу найвищим джерелом влади у суспільстві, сувереном у державі; докорінна гуманізація суспільства; розвиток юридичної науки, всебічне дослідження юридичних механізмів реалізації демократичних засад парламентаризму з метою забезпечення принципу верховенства права. Варто зазначити, що вітчизняна наука з питань державного управління дотепер залишається не задіяною повною мірою у вирішенні життєво необхідних суспільних проблем.

Подолання успадкованого від Радянського Союзу "юридичного нігілізму", властивого як простим громадянам, так політичній еліті. У цьому контексті мають бути запроваджені загальнодержавні освітні програми для всіх прошарків суспільства і верств населення, починаючи зі шкільної лави. Також потребує розробки механізм реалізації прозорості у діяльності судових органів, для чого має бути проведена належна конституційно-правова реформа; принципи демократії, реалізацію яких гарантує Конституція України. Проте не можна стверджувати, що вони реалізуються повною мірою в системі державної влади.

Отже, можна зробити висновок про те, що демократичний потенціал парламентаризму можна забезпечити лише подолавши недоліки останнього. Вади сучасного парламентаризму в Україні розділяються за двома напрямками: недосконалість Конституції, через що не забезпечуються базові демократичні принципи, та недосконалість механізму реалізації потенціалу Основного закону.

Головними завданнями з реформування Конституції є розмежування законодавчої та виконавчої гілок влади, зміна засад адміністративно-територіального поділу країни, реалізація права громадян звертатися до Конституційного Суду з приводу порушень їхніх конституційних прав, звуження депутатського імунітету, забезпечення дієвості інституту імпичменту.

Для вдосконалення механізмів реалізації Конституції необхідно посилити контрольні повноваження Верховної Ради, забезпечити прозорість діяльності органів виконавчої влади на всіх рівнях та місцевого самоврядування, реформувати систему врядування, реформувати судову систему та правоохоронні органи, забезпечити реалізацію громадянами їхніх конституційних прав, розробити механізм виконання законів та посилити контроль за їх дотриманням.

Розглянуті вище визначення, напрями розвитку, механізми реалізації чи відсутність таких щодо демократії в Україні вказують на діалектичну природу власне поняття "демократія". Відтак, виділимо основні складові демократичного устрою суспільства. Такими є: витоки демократії, що є ідеологічною, науковою та ментальною основою демократичного устрою будь-якого суспільства; основні ознаки демократії, що конкретизують механізм визначають основні принципи демократичного правління; інститути демократії, через які здійснюється демократичне правління.

Отже, демократичне суспільство, що в основі своїй спирається на вчення про демократію, історичний досвід інших демократичних суспільств та ментальну зрілість соціуму, є системою, при якій державна влада контролюється через принципи управління народом, а соціально-політичне та економічне життя країни підпорядковується принципу верховенства права. Ці дві основні демократичні засади генерують решту принципів за якими організовується життя держави: загальне виборче право; рівноправ'я громадян перед законом; підкорення меншості більшості; забезпечення прав

людини та меншості. Основними механізмами реалізації демократії в країні є інститути демократії: інститут загально-го вільного таємного виборчого права, що реалізує принцип про загальне виборче право; Конституція; розділ влади за вертикаллю і горизонталлю; свобода слова; багатопартійна система.

Визначивши, що зазначені принципи не реалізуються повною мірою в Україні, можна стверджувати і те, що розвиток парламентаризму у контексті демократичного виміру в Україні має суттєві недоліки. Для їхнього подолання необхідно в першу чергу розвивати систему заходів з підвищення рівня політичної грамотності та зрілості українських громадян; більше уваги приділити розвиткові юридичних наук та з питань державного управління; подолати "юридичний нігілізм" в суспільстві; провести конституційно-правову реформу.

Такі кроки покликані допомогти реалізувати демократичні засади наявного парламентаризму в українській державі та визначити напрями удосконалення системи реалізації потенціалу діючої Конституції України.

Література:

1. Гавриленко І.М., Мельник П.В., Недюха М.П. Соціальний розвиток. — Ірпін: Академія ДПС України, 2001 — 481 с.
2. <http://www.dialogue.kz/www/File/analitika/verhovnenstvo/1995%20osnovi%20konstitutsionnoi%20demokratii.doc>
3. Селіванов В. Демократичний вимір конституційної реформи в Україні: сучасне розуміння // Право України. — К., 2003. — № 9. — С. 15—24.
4. Гелд Дейвід. Демократія та глобальний устрій / О. Юдін (відп. ред.), О. Юдін (пер.), О. Межевікіна (пер.). — К.: Port-Royal, 2005. — 358 с. — (Практична політологія). — Бібліогр.: с. 331 — 358.
5. Даль Роберт А. Демократія та її критики / Марина Лупішко (пер. з англ.), Оксана Лупішко (пер. з англ.). — Х.: Видавнича група "РА-Каравела", 2002. — 440 с.
6. Даль Р. Демократія та її критики / Пер. с англ. под ред. М.В. Ильина. — М.: РОССПЭН, 2003. — 576 с.
7. Козубра М.І., Колодій А.М., Копейчиков В.В., Лисенков С.А., Медведчук В.В. Основи конституційного права України: підручник / Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова / В.В. Копейчиков (ред.). — Стер. вид. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — 288 с.
8. Цветков В.В. Демократія і державне управління: теорія, методологія, практика: монографія / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. — К.: Юридична думка, 2007.
9. <http://www.dialogue.kz/www/File/analitika/verhovnenstvo/1995%20osnovi%20konstitutsionnoi%20demokratii.doc>

References:

1. Havrylenko, I.M. Mel'nyk, P.V., Nedyuha, M.P. (2001), *Sotsial'nyj rozvytok [Social Development]*, DPS Academy of Ukraine, Irpin', Ukraine. 481 p.
2. <http://www.dialogue.kz/www/File/analitika/verhovnenstvo/1995%20osnovi%20konstitutsionnoi%20demokratii.doc>.
3. Selivanov, V. (2003), "Democratic dimension of constitutional reform in Ukraine: current understanding", *Pravo Ukrainy*, vol. 9, pp. 15—24.
4. Held, D. (2005), *Democracy and the global order*, Port-Royal, Kyiv, Ukraine.
5. Dahl, R. A. (2002), *Democracy and its critics*, Publishing group "RA-Caravel", Kharkiv, Ukraine.
6. Dahl, R. A. (2003), *Democracy and its critics*, ROSSPEN, Moscow, Russia.
7. Kozubra, M.I. Kolodiy, A.M. Kopyeichikov, V.V. Lisenkov, S.L. Medvedchuk, V.V. (2001), *Osnovy konstytutsijnoho prava Ukrainy [Principles of Constitutional Law of Ukraine]*, The National Pedagogical University M.P. Draghomanova, Kyiv, Ukraine, 288 p.
8. Tsvetkov, V.V. (2007), *Demokratiia i derzhavne upravlinnia: teoriia, metodolohiia, praktyka [Democracy and Governance: the theory, methodology, practice]*, V.M. Koretskogo Institute of State and Law of Kyiv, Yurydychna dumka, Kyiv, Ukraine.
9. <http://www.dialogue.kz/www/File/analitika/verhovnenstvo/1995%20osnovi%20konstitutsionnoi%20demokratii.doc>

Стаття надійшла до редакції 13.07.2014 р.